

RENE TONER, FALSKE NYHETER

Skillingsviser i det tidligmoderne Skandinavia

I love a ballad in print o' life, for then we are sure they are true
— *William Shakespeare, The Winter's Tale, IV, 261ff.*

Tenk deg at du er på et torg i København på begynnelsen av 1700-tallet. En eldre kvinne står og vifter med en bunke trykksaker. Hun roper noe om «En forunderlig Fisk som blev fangen»; den har «et Ansigt som et Menneske», og så begynner hun å synge med rusten stemme:

Hører til I Christne alle
her lidet stille staar
som en GUD monne paakalde
hen i Forundring gaar;
og seer hvad Vunder i Vandet
forgangen Aar er skeet;
som siden og paa Landet
af mange det er seet (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1116.)

Du griper til lommen og finner en skilling. Det lille trykket er knapt større enn hånden din, og kan smettes på innerlommen. Når du kommer hjem, leser du versene høyt for dine barn; din datter grøsser over detaljene om fisken. Hadde den virkelig en krone på hodet og et ansikt som et menneske?

Din kone leser på tittelbladet at visen «Kand siungis under den Melodie af Lover GUD I fromme Christne.» Hun synger med klar og lys stemme.

Hvis denne iscenesettelsen av en situasjon fra det tidligmoderne Danmark virker fremmed, skyldes det først og fremst at vårt forhold til skillingsviser tilhører fortiden. I motsetning til andre sjangre – romanen, dramaet, den trykte avisen – så har skillingsvisene blitt museale gjenstander som de færreste i dag har noen forbindelse med. Like fullt har nettopp denne sjangeren en enestående viktig plass i en felles-skandinavisk kulturarv. Nedpakket i bibliotekenes mørke arkiver ligger nærmere 100,000 norske, danske og svenske visetrykk publisert i perioden 1550–1950;¹ de færreste av disse har blitt undersøkt av forskere. Om man åpner boksene, finner man et heterogent tekstmateriale som vanskelig lar seg avgrense på tema. Visene handler om kjærlighet og kjærlighets sorg; arbeidsliv og arbeidsopptøyer; mord og tyveri; sjøforlis og ildebranner; bygdekultur og emigrasjon; jordras og himmelfenomener. Men én viktig tendens går som en rød tråd gjennom de 400 årene sjangeren var virksom: Formidlingen av aktualiteter som angår et stort publikum. Helt fra 1500-tallet og fremover er *nyhetsvisen* skillingsvisens viktigste undersjanger.

Nyhetsvisen er mangefasettert, men viseforfatterne skrev helst om dramatiske og sensasjonelle hendelser: Små og store skipsforlis; katastrofale bybranner og mindre ildebranner; store politiske konflikter og henrettelser av fattige kvinner som har begått barnefødsler i dølgsmål. Felles for de fleste nyhetsviser er deres *faktuelle* omgang med hendelsene de beskriver: På visetrykkenes tittelblad oppgis ofte dato og sted for hendelsen, så vel som navn på de involverte og en beskrivelse av hendelsesforløpet. Dette betyr at nyhetsviser kan være viktige historiske kilder, spesielt i den tidligmoderne perioden hvor vårt overleverte kildemateriale – og da særlig tekster som angår allmuen – er sparsomt bevart. Vesentlig her er at skillingsviser formidlet nyheter lenge før den trykte avisen kom på banen (i Danmark og Sverige

1 For en oversikt over skandinaviske samlinger, se Brandtzæg og Strand 2019. Den viktigste forskningen på skillingstrykk i Danmark fins i Piø 1969, mens Strand 2018 gir en oversikt over forskning på skillingstrykk i Sverige. Det er ikke skrevet noen bøker om norske skillingstrykk; for en redegjørelse av marginaliseringen av skillingstrykk i Norge, se Brandtzæg 2018.

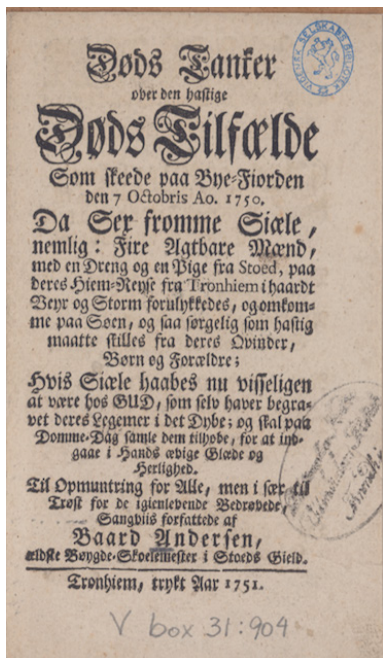
på 1650-tallet; i Norge så sent som i 1763). Men også etter etableringen av avispressen fins det mange eksempler på nyheter som kun medieres i skillingstrykk. I tillegg representerer nyhetsvisen en annen inngang til nyhetsmediering enn den trykte avisen. Når man åpner skillingstrykkene får man, i kontrast til den mer saklige tittelsiden, en kommenterende og ofte subjektiv inngang til hendelsene i form av trøst og advarsler, ofte i en religiøs diskurs, og alltid skrevet på vers. Nyhetsvisene befinner seg altså i en interessant vippeposisjon mellom journalistikk og litteratur, fakta og fiksjon. Hvis vi så føyer til at visetrykkene oppgir en melodi som teksten skal synges til, og slik har en fot plantet i muntlig kultur, så kan vi si at nyhetsviser representerer en unik *hybridsjanger* i skandinavisk kulturhistorie. Hva kan så denne hybridsjangeren fortelle oss om faktualitetsdiskurser i den tidligmoderne perioden?

Dette spørsmålet er utgangspunkt i det følgende. I dette essayet vil jeg gi en definisjon av nyhetsvisen i en skandinavisk kontekst, og jeg vil særlig vektlegge hvordan nyhetsvisen finner sin form på 1700-tallet, en nøkkelperiode i europeisk mediehistorie. Den store majoriteten av nyhetsviser fra denne perioden skildrer faktiske hendelser, men det fins også skillingsviser fra sent 1600- og tidlig 1700-tall som omhandler fantastiske og spektakulære begivenheter som aldri har funnet sted. I dette essayet skal vi ned i havet og møte monsterfisker og underlige sjøvesener, vi skal se på spektakulære skapninger som vandrer på jorden, og vi skal ta en sviptur opp til himmelen og se hvordan religiøse visjoner kunne formidles som «sannferdige» beretninger i nyhetsvisens sjangerdrakt. Et viktig poeng i det følgende er å vise hvordan skillingstrykkene som formidler hendelser som aldri har skjedd, bruker de samme faktualitetsdiskursene som visene som medierer faktiske begivenheter. Men vi skal også spørre hvorvidt vi kan avsløre falske nyheter ved å rette oppmerksomheten mot små men viktige detaljer som skiller de to visetyperne fra hverandre.

NYHETSVISEN: EN DEFINISJON

En nyhetsvise er en skillingsvise som forteller om en spesifikk hendelse gjennom bruk av *autentisitetetsmarkører*², slik som benevnelse av tid og sted

2 Jeg bruker begrepet *autentisitetetsmarkører* for å unngå «virkelighetsmarkør,» en

Bilde 1. Nyhetsvise om et sjøforlis på trøndelagsfjorden i Norge.

for hendelsen, navn på de involverte, og andre detaljer rundt tildragelsen.³ Vi skal se på et eksempel, en nyhetsvise om et sjøforlis på trøndelagsfjorden i Norge [Bilde 1]:

Døds Tanker Over den hastige Døds Tilfælde Som skeede paa Bye-Fjorden den 7. Octobris Ao.1750. Da ser fromme Siæle, Nemlig: Fire Agtbare Mænd, med en Dreng og en Pige Fra Støed, paa deres hiem-Reyse fra Trondhiem i haardt Veyr og Storm forulykkedes, og omkomme paa Søen, og saa sørgelig som hastig maatte skilles fra deres Qvinder, Børn og Forældre; (...) Til Opmuntring for Alle, men i sær til

term som er uløselig forbundet med Roland Barthes berømte barometer: I motsetning til de tekstene som Barthes beskriver i sitt essay om virkelighetsmarkører i den realistiske 1800-tallslitteraturen, så beskriver nyhetsvisene hendelser som *de facto* har skjedd – eller, alternativt, som en eller flere mener har skjedd, eller som viseforfatteren ønsker å overbevise leseren eller tilhøreren at har skjedd.

3 Falkenberg-Lyng 2003 gir en grundig redegjørelse av den danske nyhetsvisen, primært med eksempler fra 1800-tallet.

Trøst for de igjenlevende Bedrøvede, Sangviis forfattede af Baard Andersen, ældste Bøygde-Skolemester i Stoeds Gield (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 31: 904.)

Navngivingen av forfatteren er uvanlig – de fleste skillingstrykk er publisert anonymt – men forøvrig er dette en typisk nyhetsvise, hvor paratekstuelle autentisitetsmarkører signaliserer hendelsens faktualitet. Fordi vi får oppgitt dato og sted, kan vi også verifisere hendelsen ved hjelp av lokale kirkebøker som bekrefter at ulykken fant sted på Trondheimsfjorden, og at skillingsviseforfatteren oppgir riktige detaljer om dato, så vel som antall omkomne (*Digitalarkivet.no*). Autentisitetsmarkørene peker altså på en virkelighet som befinner seg utenfor selve teksten, men forfatteren av nyhetsviser planter ikke detaljer i teksten for å skape en illusjon av virkelighet – snarere er autentisitetsmarkørene innskrevet i teksten for å vise at forfatteren gjengir de faktiske hendelsene: *Dette skjedde der, da, slik, og med disse personene*. Forfatterne av nyhetsviser gir riktignok en representasjon av hendelsen, jfr. den etymologiske betydningen av ordet representasjon (fra latin *repraesentare*, «å gi et bilde av»), men det samme gjelder en journalist som skriver en avistekst. Her kan vi også skyte inn at nyhetsviser er mer faktuelle enn den såkalte virkelighetslitteraturen: Nyhetsvisene bruker ikke navn og detaljer for å oppnå et ærlig og utleverende bilde av virkeligheten; snarere benyttes autentisitetsmarkører for å gjengi en spesifikk, singulær hendelse.

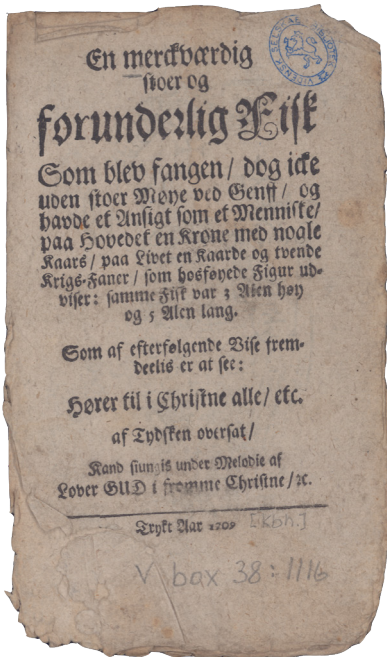
Selv om nyhetsvisen ligner mer på en journalistisk tekst enn skjønnlitteratur, så er det likevel vesentlige trekk som skiller en nyhetsvise fra en avistekst, og når jeg har valgt å bruke begrepet *autentisitetsmarkører* er det nettopp for å signalisere at det dreier seg om litterære grep som skiller seg fra andre typer av journalistiske tekster. Forfatteren av nyhetsvisen må i større grad enn journalisten markere tildragelsens autentisitet, mens dette i en avistekst i utgangspunktet er gitt av sjangeren og av konteksten artikkelen eller reportasjen står i. En avisartikkel nevner tid og sted i ingressen, i tillegg til i selve artikkelen, mens en nyhetsvise må konstruere sin egen ingress. I visen om båulykken fungerer tittelen som ingress, og den har uthevet vesentlige ord med forstørret og fet skrift. En journalist har ofte en redaksjon i ryggen, mens forfatteren av nyhetsviser opererer alene. Der hvor en journalist i en avis har leserens tillit gjennom etablerte

sjangerkonvensjoner, må forfatteren av nyhetsviser bygge opp leserens tillit i hvert tilfelle. I visen om båtulykken signaliserer autentisitetsmarkører og detaljnivå på tittelsiden at hendelsen er faktisk. Når vi åpner visetrykkene og ser på selve tekstene, er det ingen tvil om at visene har generisk fotfeste i lyrikken. Versene har et metrisk mønster; de er ment å synges eller leses høyt, og de utbroderer hendelsen i poetiske ordelag: «Udi October-Dage,/ Den Syvende i Tall,/Maa de saa bittert smage/Den beedske Dødsens Skaal», heter det i tiende vers i den norske visen om båtulykken (V. Box 31: 904. NTNU Gunnerusbiblioteket)

Som vi skal se, har også nyhetsvisen en annen overordnet funksjon enn en avistekst; den vil noe annet og noe *mer* enn en avistekst. Forfatteren av en nyhetsviser ønsker ikke først og fremst å informere om en hendelse og gjengi detaljene rundt denne så korrekt som mulig; snarere brukes tildragelsen – det være seg en brann, et sjøforlis, et mord – som et påskudd for å underholde, og å formidle et budskap (Jones). I den tidligmoderne perioden var dette helst et religiøst budskap: Trøst i nøden, påminnelse om etterlivet, og advarsel mot syndig livsførsel. «Gud trøste dem, som savne/ Sin' Egne i stor Sorg!/GUD dennem selv omfavne,/Og være deres Borg!» heter det i visen om forliset (Ibid). En foreløpig konklusjon kan være at nyhetsvisene benytter seg av skjønnlitterære så vel som journalistiske virkemidler. Man kan altså både nærlese visene som litterære tekster samtidig som man har blick for de faktuelle diskursene som forfatterne benytter seg av. Det er også slik vi skal lese visene i det følgende.

MERKVERDIGE HAVDYR

Vi skal ned i havet i følge med nyhetsviser fra 1600- og 1700-tallet som skildrer underlige sjøskapninger hvis tilsynekomst på strender rundt om i Europa presenteres som sannferdige nyheter. Populærlitteratur om merkelige havdyr er ikke noe nytt på 1600-tallet, og det er heller ikke noe sær-skandinavisk fenomen. Ifølge historikeren Dudley Wilson er havdyr blant de vanligste monsterskapningene i populærlitteratur i den tidligmoderneperioden (Wilson 49). Det fins eksempler på slike fisker fra nær sagt hele Europa. Ballader og pamfletter om monsterfisker var så populære at de ble latterliggjort av selveste Shakespeare, slik det fremgår av sitatet som

Bilde 2. «En Merckværdig Stoer og forunderlig Fisk.»

Bilde 3. Profetfisk illustrasjon og første tekstsider.

innledet dette essayet.⁴ Muligens skyldes denne populariteten at havet på denne tiden i liten grad var kartlagt, og at det derfor representerte noe mystisk og ukjent. Likeså viktig er imidlertid at havet og de underlige vesener som kommer derfra fungerte som ramme for religiøse allegorier.

Idet skandinaviske materialet vi har bevart fra den tidligste perioden, fins det minst et tjuetalls viser om merkelige havdyr, og majoriteten av dem er trykt i Danmark [Bilde 2 og 3]. Visen fra 1709 som innledet dette essayet, handler om:

En Merckværdig Stoer og forunderlig Fisk som blev fangen/dog icke uden stor Møye ved Genff/og havde et Ansigt som et Menniske/paa Hovedet en Krone med nogle Kaars/paa Livet en Kaarde og tvende KrigsFaner/som hosføyede Figur udviser: samme Fisk var 3 Alen høy og 5 Alen lang (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1116).

4 Referanser til monsterfisker fins i Shakespeares *The Winter's Tale* (4, 04, 275), og i *The Tempest* (2, 02), men kun førstnevnte drama refererer spesifikt til nyhetsviser (*broadside ballads*) om monsterfisker og deres manglende sannhetsgehalt.

Kanskje er det feil å kalle denne visen og hendelsen den skildrer falske nyheter, eller *nyheter* overhodet – snarere er det snakk om en spektakulær hendelse som de fleste lesere i dag ville identifisert som en allegori. I illustrasjonen benyttes eldre ikonografi knyttet til sjøfart og krigføring, og fisken tolkes som en profeti, et religiøst jærtegn. Jærtegnets innhold tar imidlertid form som en konkret advarsel om en faktisk, pågående krig som hadde nyhetens interesse i denne perioden. I vers 11 får vi tydet fiskens krone. «Alt Krigen meere udvides/Og større Fremgang faar./For Kroner Blodet udgydis/Som nogle efterstaar./ Det Kronen og vilde sige/Paa Fisken underlig;/Ja Tyrker/Tarter og slige/Til krig udbryder sig» (Ibid). Her vises det til den store nordiske krig (1700–1721). Profetfisken fins også i en rekke tidligmoderne småtrykk fra ulike land: I en engelsk *broadside ballad* fra 1666, *The World's Wonder! Or, the prophetic Fish*, skal fisken advare om blodsutgytelsen i de Anglo-nederlandske krigene som raste på 1660-tallet (*Broadside ballads from the Bodleian Library*). De ulike versjonene av profetfisken eksemplifiserer hvordan nordiske viseforfattere hentet inspirasjon fra europeiske forelegg, og endog adapterte disse som konkret, politisk propaganda i egne land.⁵

Hva så med *autentitetsdiskurser* i denne visen, utover henvisninger til fiskens tilsynekomst som en advarsel mot en pågående krig? Det er verdt å

5 Det første forelegget synes å være den nevnte britiske balladen fra 1666. Lena Johannesson har funnet versjoner av denne fisken i et italiensk trykk fra tidlig 1700-tall, et ungarsk trykk med tysk tekst fra 1730-tallet, og et udatert russisk trykk om en slik fisk fanget i Spania (Johannesson 78). Og disse kommer altså i tillegg til den versjonen som Johannesson undersøker i sin analyse: Et svensk skillingstrykk fra Gävle som ble trykt i 1832 – og, her blir det enda mer eiendommelig – som «Jul Fisken», en vise «ägnad till Julklapp åt Barn.» Johannesson mener at dette «havsvidunder första gången anses ha fångats utenför Salerno i början av 1700-tallet» (78). Jeg har imidlertid funnet et enda eldre skandinavisk trykk om denne fisken, fra 1694: «Om En Forskreckelig Fiskis Skabning/som blef funden og fangen i Venelsburg ved Søe-Stranden nogle Dage effter Paaske den 5. Majus udi Aar 1694. Og veyed tilsammens 144. Lisbund ...» (V. box 38: 1114, NTNU Gunnerusbiblioteket). Nok en variant av fisken dukker opp i et norsk skillingstrykk fra første halvdel av 1800-tallet, «En Ny Vise om en stor og forunderlig Fisk, der har viist sig i Marseille i Frankrige» (V. box 12: 350, NTNU Gunnerusbiblioteket). Denne visen er udatert, men er trykt hos F. Steen. Her dreier det seg sannsynligvis om Fredrik Tronsden Steen som startet det Steenske bogtrykkeri i Oslo i 1829.

merke seg at hendelsen presenteres som en nyhet på tittelbladet, og også inne i selve visen: «Ved den Stad Genff i Fior/Den tolvte Juli sig hendte/En Fisk blev fangen stoor:/Mand haver fem gandske Dage/Fornummet den aapenbar,» heter det i ett vers (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1116). I tillegg til paratekstuelle autentisitetstmarkører samt detaljerte skildringer av fiskens fysiognomi, er henvisninger til øyenvitner forfatterens viktigste grep for å skape autentisitet rundt hendelsen: «Af mange det er seet» // Mange Folk de komme sammen/Den Fiske at see tillig» (Ibid.) Hva folk kan ha trodd på i den tidligmoderne perioden, er vanskelig å si. Det fins ett bevis på samtidig resepsjon av visen som tyder på at funnet av profetfisker har blitt tillagt en viss troverdighet.⁶ Vi kan uansett konkludere med at forfatterens strategi her er å skape en pålitelig ramme rundt en utrolig hendelse ved hjelp av autentisitetstmarkører – antakelig med hensikt å forsterke budskapet og å underholde publikum.

[Bilde 4] Vi skal forbli i havet men spole frem noen tiår og beundre følgende bisarre skapning:

Det forunderlige Hav-Dyr, som udi Junii maaned indeværende Aar 1747 er fanget til Norwich i Grævskabet Nordfolck udi Engelland, og er endnu levende. Samme haver hoved som en Buk, Rumppe som en stor Engelsk Hund med Haar paa, Fødder som en Ore, men lidet kortere, og overdragne med en tyk Hud, ligesom Fødderne af en And (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1123).

Visens tittelblad kan også opplyse oss om at «Dens Størrelse er som en maadelig Hest. Den æder Fisk, og drikker salt Vand, og man haver haab om at beholde den en Tidlang levende» (Ibid.). Det første vi merker oss er

6 Profetfisker dukker opp i dagboken til Daniel Trosner, skrevet i perioden 1710–1714. Trosner var matros i den dansk-norske marinen under den store nordiske krig, og i dagboken skrev han om aktuelle nyhetssaker som han leste i aviser og i skillingstrykk. Sistnevnte sjanger kalte han for «tidninger», og han tok seg møyen med å skrive ned tittel på visene; noen ganger føyde han også til en illustrasjon. Den profetiske fisker dukker opp i dagboken hans i mai 1711, og det ser ut til å være det danske trykket fra 1694 han har hatt i hånden. Foruten å skrive ned tittelen på visen har han også tegnet fisker og har gjengitt de fleste detaljene fra trykkets illustrasjon (*Arkivverket.no*). Jeg vil takke Magne Klasson for å ha gjort meg oppmerksom på Trosners dagbok, og på profetfiskerens tilsynekomst i den. For mer informasjon om Trosner og hans omgang med skillingstrykk og nyhetssaker, se Klasson 2019.

at til forskjell fra visene om krigsfisken gir denne tittelen bud om en mer positiv inngang til merkelige skapninger. Fisken er «Til større behagelighed forestilled i en smuk Vise» (Ibid.) Havdyret fra Norwich blir betraktet som en gave fra Gud, snarere enn som straff og advarsel: «Hand ey alene haver /Skabt det, vi af hans Gaver /For Øyen daglig seer: /Men Ting, som skiulte ere, /Vil hand os frembære, At vi oplyses meer og meer» (Ibid.) Det positive bildet av monsterfisken – idéen om at den er et gudommelig vidunder snarere enn et feilsteg – finner gjenklang i lignende holdninger til monster og underlige skapninger i Europa (Bates 15). Ordvalget ovenfor, «oplyses», kan være tilfeldig, og vi skal være forsiktig med å lese dette i relasjon til det attende århundrets opplysningsbegrep. Men det er likevel klart at forfatteren av denne visen bruker langt mer plass på å beskrive havdyret på tilnærmet vitenskapelig vis: Hele sju vers, altså halve visen, er dedikert til observasjoner av dyrets fysiske attributter så vel som hvordan man har eksperimentert med mat og drikke for «Dets Kost at kiende ret» (Ibid.)

En annen og enda viktigere forskjell mellom denne tekstens skildring av det merkelige dyret og tidligere viser som beskriver underlige dyr, er at Norwichfisken ikke har noen menneskelige attributter og derfor mangler en klar allegorisk dimensjon. Sjøskapningen blir riktignok sammenlignet med andre dyr på en slik måte at det fremstår som et noe komisk, sammen-satt vesen: Det har hode som en bukk, ligner en fisk ved livet, har bakparti som en hund og føtter som en and – men dette handler mer om forfatterens komparasjon med eksisterende, kjente dyr, snarere enn allegorisering. «Nu skal jeg og afmale/Dets Rumppe og dets Hale, /Der som en Hund paa Haar var rig», heter det i sjetten vers (Ibid.) Det er også verdt å merke seg at dette skillingsstrykket ligner på faktuelle nyhetsviser om ekte, eksotiske fisker. Året etter Norwich-fisken fikk sin vise, kom «Betænkning over een stor og u-sædvanlig Fisk, som siden den 5 Augusti Aar 1748 her ved Kiøbenhavn er fangen (...) Den er af det slags, som natur-kyndigerne kaldes Sverd Fisk, eller Thennin, af en overmaade Størrelse» (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1123).

Selv om det her dreier seg om en faktisk, eksisterende fisk, så beskrives også den som «en forunderlig Skabning», og dens usedvanlige tilsynekomst tolkes inn i en religiøs ramme. Så langt kan vi altså konkludere med at faktiske og fantastiske nyheter er vanskelig å skille fra hverandre

og «forunderlig», så er kalven et «Spectacel». Også melodivalget skiller de to visene. Der hvor Norwich-fisken er «til større behagelighed forestilled i en smuk Vise,» og skal synges til melodien «Nu hviler Mark og Enge», skal visen om kalven synges med melodien «Udi din store Vrede» (NTNU, Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1118). Det er bare å stålslette seg for svovelpredikantiske dommedagsprofetier, servert i nyhetsvisens autentiserende innpakning.

Forfatteren av denne visen er svært opptatt av å påpeke at historien «sandten er», og han viser til øyevitner så vel som at det skjedde lokalt. «Hvor mange self med Øye/Har dette seet saa nøye/Som skeede os saa nær» (Ibid.) Når forfatteren går i detalj på de vanskapte trekkene ved kalven, heter det: «En Vext sad udi Panden/Det siger jeg for sanden/Som mange Folck vel saåe» (Ibid.) Det kan virke som forfatteren ikke selv bevitnet noe som helst, men når han lener seg tungt på øyenvitneskildringer og betoner sannhetsgehalt, skyldes det antakelig at visens budskap forsterkes hvis leseren *tror* på historien om kalven: «Saa mange er dissverre/Som vil saa nødig lære/At gaa paa Himmel-Sti/De velter sig i Søle/I Ondskabs dybe Pøle/Gaar Naadens Dør forbi» (Ibid.) Foruten syndens «søle» og ondskapens «pøle» er det hovmodighet samt en manglende anerkjennelse av ens egen forgjengelighet sett i forhold til Guds evighet forfatteren kritiserer. Faktisk blir hovmod her en del av autentisitetdiskursen, idet forfatteren advarer mot å avvise den type jærtegn som den vanskapte kalven representerer: «Slig tegn maa dog vel minde/Skiøndt mange gaar i blinde/I Verdens mørke Vraa/Gud raaber/ faåe vil høre/De andet har at giøre/End hen til Herren gaa» (Ibid.) I denne visen blir kalven et «monster» i den førmoderne forståelsen av ordet: Etymologisk stammer ordet *monster* fra det latinske verbet *monstrare* som betyr «å vise frem, advare og forkynne» (jfr. «de-monstrere»). Dette er helt i tråd med de tidligmoderne skandinaviske skillingsvisenes viktigste funksjon, nemlig å holde frem de underlige skapningene som eksempler og advarsler fra Gud: «Agt Vunder-Tegn ey ringe!/De kand dog med sig bringe/Hvad siden komme maa/Gud vil dig forud vare/Om den til Stunden fare/Hvordan at det vil gaa» (Ibid.) Kalven et faresignal om at om at enden er nær og at «Sathans Vold og Magt» kan komme til å ødelegge verden: «Naar hand med Storm vil komme/Hvor snart er vercket omme/Som tagis ey i agt.» (Ibid.).

Et annet eksempel på et monstrøst dyr skildret i en nyhetsvise finner vi i et dansk visetrykk fra 1728, hvor vi får høre om «Atskillige underlige skabte Ting, som fødes i Naturen, hvoraf sees et klar Exempel i det vanskabte Lam som er født i Hollænder Byen paa Christianshafns Amager den 4 Martii 1728, hos een Bonde nafnlig Jean Theisen» (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1120). Også dette er en nyhetsvise med autentisitetsmarkører, men i motsetning til historien om kalven kan det her dreie seg om en faktisk hendelse: Illustrasjonen så vel som selve teksten antyder at dette kan ha vært et deformert lam, muligens to sammenvokste lam, født med åtte bein og to hoder. I visen om lammet er fokuset på den religiøse diskursen – hovedtittelen på visen er «En samtale mellem den Vantroende og Troende, om Atskillige underlige skabte Ting» (Ibid.) – og slik tilfellet var med monsterfiskene og sverdfisken, så er det lite som skiller formidlingen av en reell hendelse fra en fantastisk hendelse.

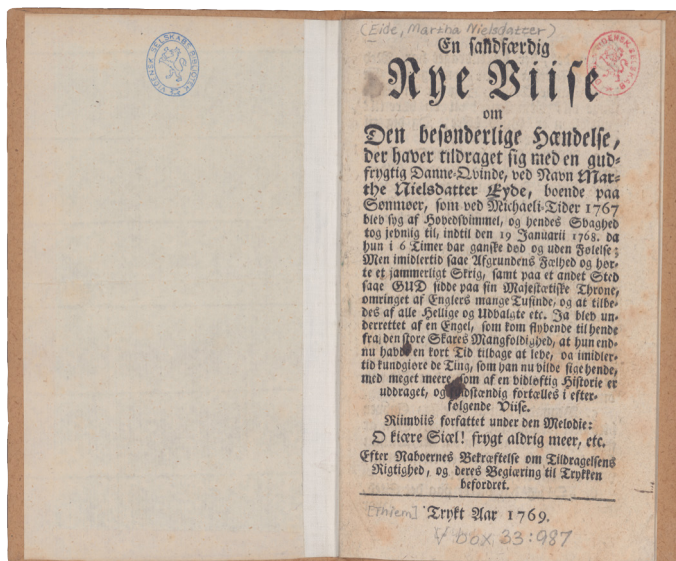
EN «SANDFÆRDIG» HIMMELFERD

Vi skal opp til himmelen, i følge med en kvinne som opplevde en guddommelig «bortrykkelse» beskrevet i et populært norsk skillingstrykk som ble publisert første gang i 1769 [Bilde 6]:

En sandfærdig Nye Viise om Den besønderlige hændelse, der haver tildraget sig med en gudfryktig Danne-Qvinde, ved Navn Marthe Nielsdatter Eyde, boende paa Sønsmøer, som ved Michaelitider 1767 blev syg av Hovedsvimmel, og hendes Svag-hed tog jevnlig til, indtil den 19 Januarii 1768, da hun i 6 Timer var ganske død og uden Føelse; Men imidlertid saae Afgrundens Fælhed og hørte et jammerligt Skrig, samt paa et andet Sted saae GUD sidde paa sin Majestætiske Throne, omringet af Englers mange Tusinde, og at tilbedes af alle Hellige og Udvalgte etc. Ja blev underrettet af en Engel, som kom flyvende til hende fra den store Skares Mangfoldighed, at hun endnu hadde en kort Tid tilbage at leve, og imidlertid kundgiøre de Ting, som han nu vilde sige hende, med meget meere som af en vidløftig Historie er uddraget, og fuldstændig fortælles i efterfølgende Viise. Riimviis forfattet under den Melodie: O kiære Siæl! frygt aldrig meer, etc.

Efter Naboernes Bekræftelse om Tildragelsens Riktighed, og deres Begiæring til Trykken Befordet. Trykt Aar 1769 (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 33:987).

Denne visen fins i minst ti ulike utgaver i norske arkiver, og den kan ha blitt trykket i mer enn to tusen eksemplarer mellom 1769 og 1845 (Fet 66).

Bilde 6. Marthes himmelferd.

Historien om Marthes himmelferd kan minne om en moderne utgave av den norske middelalderballaden *Draumkvædet*⁷, men som skillingstrykk betraktet er dette en nyhetsviser, med sjangerens viktigste virkelighetsmarkører angitt på tittelbladet: Tid, sted, navn og detaljer om hendelsen.⁸ For visens forfatter holder det ikke å påpeke at hendelsen er «sandfærdig», her bringes også naboen inn som vitner på «Tildragelsens Riktighed.» De samme naboen har endog sørget for at historien om den gjenoppståtte Marthe nådde ut i offentligheten, og slik håper kanskje forfatteren å unngå at den visjonære kvinnen får et mistenksomhetens lys kastet over seg. Her har vi ikke å gjøre med en eldre kvinne som forsøker å slå mynt på folks sult etter spektakulære historier eller søken etter religiøs trøst. Marthe er

7 For en komparasjon av denne visen og *Draumkvædet*, se Bjørnson 1961.

8 Kapittel 8 (ss. 355-379) i Horstböll 1999 gir en innføring i tidligmoderne profetiske tekster i en dansk kontekst. Kapitlet omhandler imidlertid småtrykk generelt («Tidender») og vektlegger ikke visetrykk.

dessuten en «danne-qvinde», altså en kvinne fra overklassen – og ingen med en slik posisjon i samfunnet skulle vel kunne tenkes å føre tilhørerne bak lyset?

I denne visen er virkelighetsmarkørene også prominente i selve teksten, blant annet i beskrivelsene av kvinnens sykeleie:

I Aaret sytten hundrede
Og syv og sexti monne skeep,
At hun i Sykdom falder;
Ved Michels-Dag hun bliver svag,
Dens Sygdom holdte ved hver Dag
Til Julen havde Ende,
Da hun fik atter kiende:

En mere heftig Følelse
Af Smerter og Besvimelse,
Som Trøkked hendes Hierte;
Ved venstre Bryst et Sting hun fik;
Hun syntes føle Dødens Pik;
Hun sig paa Sengen lagde,
Farvel til Verden sagde (Ibid.)

I de påfølgende versene forlater vi Marthes seng og følger henne opp i himmelen hvor hun møter en engel som ber henne minne folk på at de må gå i kirken, leve uten synd og unngå bannskap, hovmod, forfengeligheit og hor.

Det religiøse budskapet er åpenbart det viktigste i visen, men forfatteren slipper aldri av syne autentisitetens markørene som innledet den. Underveis i teksten får vi konkrete henvisninger til Marthes eget liv og forsøk på å imøtegå kritikk fra de som måtte synes denne historien er for utrolig til å være sann. Engelen som snakker til Marthe over flere vers, kommer med følgende advarsel «Din Tale agtes vil for Tant Af mange, som ej indsee grandt, hvad GUD dermed hensigter, Men siig din Mand og Brødre to, Hvad du har hørt; de skal det troe; Lad først din Præst det høre, Det kan ham og anrøre» (Ibid.) Engelen som anmoder den visjonære om å snakke med sin lokale prest, er et vanlig grep i lutherske profetitekster (Beyer 103), men likeså viktig her er behovet for å autentisere hendelsen gjennom å henvise til håndfaste skikkelser på et lokalt nivå. Hennes mann, to brødre og presten bringes inn som fremtidige, implisitte vitner. I tillegg til referansene til

Marthes prest og hennes familie – engelen har full oversikt! – så møter vår danneqvinde to bekjente, avdøde skikkelser på sin himmelferd. «Jeg saae min' elskte Lærere, For hvis Tilnavn var R ... og B ... (**) Iført i hvi- de Klæder; Hr. Røst han talte saa til mig: O Siæl! hvor er du løkkelig, Som har Guds Naade fundet, Og Synden over-Vundet» (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 33:987). Anonymiseringen av de to lærerne er kun forbigående, for verset etterfølges av en *note* i teksten, markert med stjerner: «** Disse to Lærere hun saae hedte Magnus Røst og Niels Bugge, som forlængst ere døde. Hr. Magnus Røst har døbt denne Kone» (Ibid.) Om publikum fremdeles skulle være i tvil om sannhetsgehalten i denne visen, så skrur forfatteren til i de to siste versene, hvor den aller høyeste autoritet påkalles som et vitne:

(...)
Gid ingen nu forarges maa
Paa denne Syn som jeg her saae;
Tildragelsen er rigtig,
Og dens Indhold er vigtig.

GUd veed, at det alt Sandhed er,
Som jeg nu har berettet her;
Vee mig! om jeg vil lyve,
Og sige det, der aldrig var.
Nej! mig det saadan hændet har,
Som Viisen har beskriver.
Jeg et exempel bliver (Ibid.)

Hvorfor bruker viseforfatteren så mye plass på å overbevise publikum om at denne hendelsen virkelig har skjedd? Her er det fristende for en *moderne* leser å svare: Av den enkle grunn at tildragelsen aldri fant sted, og fordi en usannhet kan bli sann for et publikum om man bare insisterer tilstrekkelig mange ganger. Akkurat dette poenget skal vi vende tilbake til, men vi må også imøtegå vår egen, anakronistiske historieforståelse.

Jürgen Beyer har skrevet den mest omfattende studien av populærlitterære Lutherske profetier i Europa, og hans premiss er at historikere må legge sine egne, sekulære fordommer til side i møte med de visjonære tekstene fra den tidligmoderne perioden. «The stories they told were credible to a large number of their contemporaries. As cultural historians attempting to un-

derstand the thought of the period, we have to take the stories seriously and accept that most prophets viewed their revelations as real» (Beyer 11).⁹ Det er dessuten ingen grunn til å tvile på begivenhetens ytre rammer: En eldre kvinne ved navn Marthe kan ha blitt syk, hun hadde kanskje et epileptisk anfall eller sterk feber, i sin døds-kamp drømt om etterlivet, og så frisknet til. Det som for et religiøst 1700-talls-publikum fortonte seg som en visjon, kan for eksempel ha vært en drøm frembragt av et sykdomstilfelle. Underholdningskomponenten må dessuten tas i betraktning: Som de fleste skillingsviser er denne skrevet og trykt med tanke på salgbarhet, og et småtrykk om en spektakulær himmelferd var antakelig mer omsettelig enn en vise om et mer hverdagslig, men sannferdig, sjøforlis på Trøndelagskysten i Norge.

Et annet viktig poeng er at enkelte av autentisitetstegnene inngår i en etablert diskurs i visjonsdiktningen. Helt siden 1500-tallet hadde «sannferdig» vært en vanlig benevnelse i titlene til profetiske tekster i Skandinavia så vel som i resten av Europa. Forfatteren av visetrykket om Marthe er imidlertid mer opptatt av å autentisere hendelsen enn sine forgjengere, og visetrykket har mange virkelighetsmarkører som ikke var tilstede i eldre visjonsdiktning: Autentisitetstegn på tittelbladet; utsagn fra vitner som etter sigende har initiert trykkingen av visen, og noter i teksten som underbygger visens lokale affiliasjon. Tilstedeværelsen av disse markørene kan skyldes at visen er skrevet og trykket i en periode hvor nyhetsvisen er på sitt mest populære, og hvor dets virkemidler er en del av en etablert sjangerdiskurs, men hvor visjonsdiktningen, i kontrast, er i tilbakegang: Folkelige profeter og teksttradisjonen rundt disse mistet fotfeste i Europa i løpet av 1700-tallet. Riktignok var slike tekster fortsatt i omløp i de skandinaviske landene på 1700-tallet – Lutherske profeter var en vesentlig del av tekstproduksjonen i Sverige, Danmark og Norge lenge etter at de forsvant i for eksempel Tyskland og Nederland. Likevel kan forfatteren kan hatt behov for å autentisere og slik forsvare en type religiøs opplevelse som i stadig større

9 Beyer er også sterkt kritisk til termen *overtro* («superstition») som han mener er anakronistisk: «The word labels religious beliefs as being incompatible with the proper belief – but how should this proper belief be defined? Is it the private faith of the modern scholar or his perception of a scientific world-view? Or does it refer to the views held by present-day or early modern theologians?» (Beyer 14).

grad ble oppfattet som uforenlig med opplysningstidens idealer. I tillegg vil jeg argumentere for at en overdose med autentisitetsmarkører er et mulig tegn på at historien som formidles mangler sannhetsgehalt. Nettopp denne innsikten kan vi bruke til å verifisere hendelser i visetrykk hvor vi er usikker på om forfatteren skildrer en reell eller en oppdiktet hendelse.

DET UNDERLIGE BARNET I KØBENHAVN

I 1720 ble følgende skillingstrykk publisert i København, med en lang og svært detaljert tittelside [Bilde 7]:

En Underlig Skabning seet paa et Barn som blev født til Verden den 13. Sept.1720, kl: 7 om Aftenen i Teylgaardstræde udi Kiøbenhavn/hvilket haver langt Haar og to store Knuder bag paa Hovedet/og en gandske flad Næse/paa den høire Haand 6 Fingre og paa den høire Fod 6 Tær/begge Beenene ere gandske tycke og krumer imod hverandre/haver ogsaa ingen Gemegt men 2 Yfver som et Faar/efter denne Viisis videre Indhold (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1119).

I motsetning til de andre visene om underlige skapninger vi har sett ovenfor, handler denne om en menneskeskapt skapning og inngår i en egen tradisjon med menneskefødte «monster» i Europa. Monsterfødsler er en gjenganger i den tidligste trykte litteraturen, helt tilbake til *Nuremberg Chroniklene* fra 1493 (Wilson 32-38).¹⁰ Mange av monsterfødslelene fra perioden 1500–1700 er vandrehistorier som skildrer hybrider mellom mennesker og dyr. Har du for eksempel hørt om den parisiske tjenestepiken som i år

10 *Nurembergkrøniken* er en et inkunabel og en parafrase over bibelfortellinger, nedskrevet på latin av Hartmann Schedel. Dette er først og fremst en krønike, et historieverk som forteller om fremveksten av vestlige byer, men teksten er også kjent for sine mange historier om monster og andre fantastiske fenomener fra dyreriket, og krøniken er rikt illustrert. *Nürnbergkrøniken* har gitt inspirasjon til senere fortellinger og forestillinger om hermafroditter, havdyr og monster hos blant andre Shakespeare og Montaigne. Nesten like så gammel som *Nürnbergkrøniken* er populære og billige småtrykk om monster (Wilson 32-38), for eksempel tyske småtrykk om «månekalven» som fungerte som retorisk våpen i propagandakrigen mellom Luther og katolikken på 1500-tallet (Ibid. 37). I England og Frankrike ble slike monstertrykk populære i andre halvdel av 1500-tallet, mens i Skandinavia finner vi dem først og fremst fra 1600-tallet og fremover.

Bilde 7. En underlig skabning i København.

1600 fødte en skapning som var en krysning mellom et menneskebarn og en ape etter å ha hatt seksuell omgang med en ape katt? Eller om kvinnen fra Genova som i 1609 fødte en kalv fordi hun påsto at hun heller ønsket å føde en kalv, enn å be til Gud om nåde under riene? Eller hva med kvinnen fra Normandie som fødte et barn som lignet en hummer, eller kvinnen som fødte 16 kaniner?¹¹ En del av disse monsterfortellingene kunne ha realistiske markører, som sted, tid, og endog navn på foreldre; de kunne også oppgi vitner eller uttalelser fra leger (Wilson 58). I ettertid kan vi imidlertid raskt klassifisere dem som myter og legender.

Hva så med det tidligmoderne periodens publikum, og hva med visetrykket om den merkelige skapningen i København? Det er lite tvil om at denne visen er knyttet opp mot en faktisk hendelse: I motsetning til samtidige viser om underlige fisker eller andre dyr med mennesketrekk som vi har studert ovenfor, har dette visetrykket en autenticitet som mangler i de

11 Alle eksemplene er hentet fra Wilson 53-54, 56, 95, 97, og 143.

andre monstervisene. For det første spesifiseres sted og dato på tittelsiden, men som vi har sett er ikke dette nødvendigvis noe håndfast bevis på sannhetsgehalt – skillingsviseforfatterne kunne nevne tid og sted selv i viser som helt åpenbart skildrer hendelser som aldri har funnet sted. I visen om det vanskapte barnet har imidlertid forfatteren valgt å gå særskilt detaljert til verks i steds- og tidsangivelser, og vi får opplyst både gatenavn og eksakt fødselstidspunkt, «den 13. Sept.1720, kl. 7 om Aftenen i Teylgaardstræde udi Kiøbenhavn» (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1119).

En annen og enda viktigere grunn til at vi kan tro på denne historien, er den detaljerte skildringen av barnets fysiognomi som vi får gjengitt først på tittelbladet, og så gjentatt og utvidet i visen.

To Knuder bag paa Hovedet
Flad Næse og paa Ansigtet
Paa høyre Haand ser Fingre mand
Skindbarlig see og spørge kand:

De Beene gandske tycke er
Og til hver andre krummer nær
Ser Tæer er og paa højre Foed
I Moders Liv paa Barnet groed.

Det ligner icke Kiøn og Slegt
Og har aldelis ey *Gemegt (*Lem)
To *Yfver ere der at see (*Utvækster)
Som det sig underlig mon tee (Ibid.)

Dette er en ganske presis skildring av et barn med den sjeldne lidelsen Meckels syndrom, også kalt Meckel-Gruber syndrom. Barn med Meckel syndrom har ofte en eller to knuter på bakhodet; de er født med bein som krummer inn mot hverandre, og de har gjerne ekstra tær og fingre; nyrene er forstørrede, og de kan også bli født med underutviklede kjønnsorganer. (*National Organization for Rare Diseases*). I en medisinsk kontekst er Meckels syndrom en relativt ny diagnose; det ble første gang beskrevet av den tyske legen Johann Friedrich Meckel i 1822, men det fins flere skildringer av barn født med dette syndromet lenge før diagnosen fikk et navn.

Visen er trykket om lag hundre år før teratologi, læren om misdannelser hos fostre, som ble etablert av Etienne Geoffroy Saint-Hilaire

(1772–1844). Forøvrig er nettopp Johann Friedrich Meckel en av grunnleggerne av teratologien. Meckels syndrom regnes i dag som svært alvorlig – de fleste barn dør i mors liv eller kort etter fødsel, og ingen barn som fødes med Meckel syndrom er levedyktige. Det var, og er fortsatt, en svært sjelden sykdom. Det er derfor sannsynlig at ingen i København anno 1720 noen gang hadde sett noe lignende, og slik sett forståelig at barnet fremsto som et mysterium, en gåte som man søkte svar på. Forfatteren vektlegger «underingen» allerede i visens hovedtittel, og ordet «underlig» og «Vunderverk» gjentas en rekke ganger; i sjetten vers utbryter forfatteren: «Forunderlig er Skabningen» (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1119). Moderne medisiner har funnet ut at syndromet skyldes genfeil, men de som overvar denne fødselen på 1700-tallet; den som skrev visen og de som leste om barnet eller hørte visen sunget i gatene, hadde ikke den samme vitenskapelige forståelsesrammen rundt en slik hendelse, og grep derfor til religionen for å finne svar på sine spørsmål. Hvordan tolkes så fødselen av dette barnet inn i en teologisk ramme?

Det viktigste budskapet i visen er at man skal være *takknemlig* – i dette tilfellet takknemlig for om man føder et frisk, velskapt barn: «Enhver sin Gud dog tacke maa/ Som saadan naade først kan faa/De Børn vel skabt og skickede/at nyde med Velsignelse» (Ibid.) Å føde et velskapt barn benevnes som et «Vunderverk», i kontrast til den «underlige» skapningen som visen omtaler, og alle bes å «legge meget nøye merk» at man må be til Gud om å slippe «Straffen» det er å føde en vanskapning (Ibid.) I kontrasteringen mellom det velskapte og det vanskapte fins det spor av en Augustinsk forklaring på årsaken til at det fins slike «monstre». Ifølge Augustin var tilstedeværelsen av misfostre et nødvendig onde fordi de i all sin imperfeksjon kunne kaste glans over det velskapte og perfekte. For Augustin eksisterte monstre for å ære Gud (Wilson 58). Det er også verdt å merke seg at forfatteren vektlegger et *kollektivt* ansvar for å unngå Guds vrede; det er ikke foreldrene til dette spesifikke barnet som kan holdes ansvarlig, men snarere en umoral på samfunnsnivå.¹² En lignende deduksjon kan man finne i tilsvarende

12 Ifølge Wilson fins det noen få eksempler på *broadside ballads* hvor foreldrenes usedelige oppførsel, så som utenomekteskapelig seksuell omgang eller incestuøse relasjoner, ble brukt for å forklare monsterfødsler, og hvor dette ble holdt frem som

europæiske viser om vanskapede barn, og ifølge medisinhistorikeren Alan W. Bates kan det forklares med en ganske enkel og logisk deduksjon.

As monstrous births were rare and sin common, the relationship was more subtle than this. A monstrous birth was not a warning of what would happen if one sinned – daily observation would have shown that adulterers, fornicators, heretics and blasphemers did not give birth to monsters – but a warning that God was watching from behind the scenes. (Bates 41)

Som antydnet ovenfor er det relativt få slike ballader i den engelske tradisjonen, og heller ikke i Skandinavia har skillingstrykk om ekstremt vanskapede barn vært særlig utbredt, hverken i den tidligmoderne perioden eller senere.¹³ Dette skyldes antakelig at fenomenet var en sjeldenhet i seg selv, eller også at slike fødsler var tabubelagt og ikke nådde offentligheten, og at det

advarelses for leseren. Men i en del av balladene så påpekes det altså at foreldrene ikke har noen skyld, og i majoriteten av balladene er det tale om felleskapets og samfunnets kollektive usedelighet.

- 13 Ifølge Bates var kun 17 av totalt 3081 registrerte broadside ballads såkalte «monsterballads» (36). Näslund (2010) skriver om det hun kaller «monstervisior» i en svensk kontekst, og hun har funnet kun åtte skillingstrykk om monsterfødsler i Sverige for perioden 1600–1800. En oversikt over forekomsten av slike monstervisior i en dansk-norsk kontekst fins ikke per i dag fordi det er avhengig av at alle samlingene kartlegges først. Det eldste skillingstrykket jeg har funnet om en monsterfødsel, er et dansk trykk fra 1581 som handler om et barn født med misdannelser i Skåne i Sverige: «En Ny Vise/om/En Underlig Fødsel/som er sket/i Væ i Skaane/den 7.Maij Aar 1581...» (Trykt i København i 1581, hentet fra ProQuest-databasen *Early European Books* ved Bodleian i Oxford. Visetrykket er også nevnt i Schjørring 1950 (s. 82)). Det eneste skillingstrykket jeg har funnet som omtaler en underlig fødsel i Norge, er et dansk trykk fra 1720 som beretter om sammenvokste tvillinger. «Een/Nye Viise/om/En Huusmands Kone boende/en halv Miil fra den Stad Winger faa/Miile fra Christiania i Norge/Som sked den 4. April. 1720.fødde/et vandskabt Foster ligesom 2 PigeBørn med alle/fuldkomne Ledemoder(som havde 2 Hoveder og /Gevexter derudi ligesom en Fontange/havde 4/Arme og 4 Fødder men ickun en Mave/som dis/se 2de Coropra vare ved/hvilcket Foster en/Times Tid efter Fødselen døde; udi Riim befattes under dend Melodie:/Vender om med Poenitentze/&c.... Tryckt Aar 1720.» Hentet fra Det Kongelige Biblioteks samlinger, København, http://www.kb.dk/e-mat/dod/130023287677_color.pdf. Det er antakelig snakk om tvillinger født i Kongsvinger i Hedmark, men det har foreløpig ikke lyktes meg å finne noen oppføring av tvillingene i ministerialbøker eller lokalhistoriske verker fra dette distriktet.

ofte dreide seg om naturlige spontanaborter. Imidlertid har historikere konstatert at den store majoriteten av populærlitteratur om menneskefødte monster beskriver *faktiske* hendelser som kan knyttes opp mot konkrete medisinske diagnoser av alvorlige syndrom og misdannelser.¹⁴

I likhet med det danske visetrykket er forfatterne av visene om vanskapte barn nøye med å verifisere hendelsen gjennom autentisitetsmarkører. Bates argumenterer for at tegnets validitet – monstervisens potensiale til å fungere *qua* tegn – er den viktigste årsaken til at forfattere var opptatt av autentisitetsskapende detaljer: «Because the value of a sign lies in its appearance at a specific time and place – and also to give their account veracity – broadside writers usually took pains to give details of the date and place of birth of a monster» (46). For forfatterne av slike tekster er det mye som står på spill. «If the monster is false then the reader might suppose the theological point the writer is making to be false also» (49). Med dette in mente kan man si at visetrykkene vi har undersøkt i dette essayet – om de underlige hybriddyrene og den utrolige himmelferden – involverer større risiko for at det religiøse budskapet ikke skal nå frem, sett i forhold til visen om det vanskapte barnet. Er det så mulig å se denne forskjellen utspilt i selve visene? Med andre ord: Fins det noen måte å skille nyhetsviser om ekte hendelser fra de som formidler usannheter?

Som vi har sett bruker alle visene ovenfor mer eller mindre de samme paratekstuelle autentisitetsmarkører, men det vesentligste som skiller visen om det underlige barnet fra de andre er *fraværet* av insistering på sannhetsgehalt i historien som fortelles. I motsetning til alle de andre visene om underlige skapninger eller himmelferder fins det ikke et ord i denne visen

14 Både i den europeiske og engelske populærlitteraturen er det som oftest snakk om sammenvokste tvillinger, men andre «vanskapninger» forekommer også. Det mest kjente eksemplet på en menneskefødt monster fra perioden er det såkalte «Ravennamonsteret» fra 1512 som avfødte en rekke pamfletter i hele Europa, og som ble tolket både i religiøs og politisk kontekst, som et jærtegn om utkommet av slaget i Ravenna. Senere forskning har konkludert med at Ravennamonsteret trolig var et barn født med sterke misdannelser. «Bolognamonsteret» fra 1514 var også et monsterbarn som etter sigende var født med to ansikt, tre øyne og et kvinnelig kjønnsorgan i pannen; antakelig har dette vært sammenvokste tvillinger som døde få dager etter at de ble født.

om at den er «sannferdig»; det nevnes ingen vitner, og det fins ingen noter i teksten som skal verifisere tildragelsen. Visen om der underlige barnet ligner slik sett mer på visen om båulykken i Norge, hvor forfatteren heller ikke påpeker sannhetsgehalt utover de paratekstuelle autentisitetstegnene. Det synes å være slik at jo mindre sannsynlig hendelsen er, jo sterkere insiterer viseforfatteren på sannhetsgehalt. *Krampaktige* faktualitetsdiskurser kan altså være et sjangertrekk ved skillingsviser som formidler fantastiske og spektakulære hendelser. Som vi har sett, er også påkalling av vitner et fellestrekk ved visene som formidler fantastiske nyheter, mens dette er fraværende i visene som skal mediere en hendelse som faktisk har funnet sted. Avslutningsvis skal vi ta med oss denne innsikten inn vår egen samtid, i den hensikt å belyse moderne mediers omgang med fakta.

Politikk dominerer over religion i dagens (vestlige) mediebilde, men uansett om det dreier seg om et religiøst budskap som kan falle gjennom hvis det avsløres som løgn, eller å tape ansikt når man har et mektig embete: Risikoen ved å bli avslørt påkaller en ekstra ståkete og repetitiv insistering på sannhet, slik verdens mektigste politiker beviser hver gang han lyver. Her kan vi også føye til hvordan det å skrive seg inn en sjanger – å benytte seg av etablerte litterære og journalistiske grep for å spre falske nyheter – ikke er spesielt for vår moderne medievirkelighet, men snarere kjennetegnet for denne tidlige mediasjangeren: Skillingsviser om fantastiske hendelser adapterer altså nyhetsvisens autentisitetstegn for å skape en troverdig ramme rundt hendelsen som beskrives. Det samme er tilfelle med nyheter som sirkulerer på sosiale medier i dag, hvor plattformer som sprer falske nyheter kan være vanskelig å skille fra seriøse fora fordi de låner både formalia og retoriske trekk fra den profesjonelle journalistikken. I tillegg fins det interessante paralleller mellom dagens sosiale medier og skillingsviser som medium i den tidligmoderne perioden. Visetrykkene var billige trykksaker – rimeligere enn den trykte avisen – og de var tilgjengelige for et bredt publikum. Mange av visene iscenesatte allmuens perspektiver; visetrykkene ble publisert uten hensyn til (eller blick for) redaksjonelle forordninger, og mange av dem unnslopp den strenge sensuren som den trykte avisen var underlagt (Brandtzæg 2019).

Spredningen av nyheter i vår digitale tidsalder kan selvsagt ikke sammenlignes med sirkulasjonen av nyheter via skillingstrykk på 1700-tallet,

men vi kan likevel gjenkjenne noen av mekanismene, om enn i en mer analog versjon. Om vi vender tilbake til iscenesettelsen som innledet dette essayet – mannen som kjøpte et visetrykk i Københavns gater på starten av 1700-tallet – så kan vi spekulere i om nyhetsviser er det nærmeste vi komme en historisk ekvivalent til vår tids sirkulasjon av nyheter i sosiale medier: Visetrykkene ble distribuert fra hånd til hånd og ble sunget; deres performative modus innebar antakelig subjektive og høyst personlige fortolkninger av tekstenes innhold (Mcllvenna 328) – slik også ethvert individ med et tastatur i dag kan sette eller endre en agenda med et par tastetrykk. Demokratiske og åpne plattformer for deling av nyheter er imidlertid ikke et udelt positivt fenomen.

En løgn kan komme seg halvveis rundt jorden før sannheten har fått på seg støvlene, heter det i en aforisme som har vist seg å være urovekkende korrekt for vår samtid: Forskere har nå funnet bevis for at usannheter spres seks ganger raskere på nett enn tilfellet er med faktiske nyheter (Vosoughi et al. 2018). Også dette har overføringsverdi til nyhetsvisene vi har sett ovenfor. Profetfisker er at av de få populære småtrykkene som kan klassifiseres som pan-europeisk på 1600- og 1700-tallet, og visen om Marthes himmelferd var et av de mest trykte nyhetsvisene på 1700-tallet, antakeligvis langt mer populært enn faktuelle viser om båtforlis og branner fra samme periode. Da som nå kan dette ganske enkelt skyldes at løgnen, i denne sammenhengen nyheter om spektakulære og utrolige hendelser, er mer spennende, grensesprengende og mer *underholdende* enn faktiske hendelser. For hvem orker å høre om en lokal båtulykke, når en monsterfisk har blitt skylt i land på nabostranden; en kalv med menneskehode er født i byen, eller en kvinne i en liten bygd har gjenoppstått fra de døde og sett overjordiske skapninger. Spredningen av falske nyheter er et økende problem i den digitale samtiden, men det får være en trøst – om enn en fattig sådan – at tendensen til å spre usannheter og fantastiske nyheter har en lang forhistorie i vår felles-skandinaviske kultur- og mediehistorie.

SIV GØRIL BRANDTZÆG er forsker ved Inst. for språk og litteratur ved Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet (NTNU). Hun har skrevet artikler om britisk og skandinavisk populærlitteratur, på 1700-tallet, og har redigert en bok om europeiske aviser i den tidligmoderne perioden. Hun leder prosjektet *Skillsingsvisene i Norge, 1550-1950: Den forsømte Kulturarven*.

PURE TONES, FAKE NEWS

'Skilling ballads' in early modern Scandinavia

This article discusses skilling ballads as a news medium in the early modern period, and it suggests that in Scandinavia the news ballad was the most important journalistic genre for a broad public. Through a reading of ballads conveying news of fantastical creatures, the article considers how skilling ballads negotiated the borders between the true and the false, and how some of our contemporary mechanisms for revealing fake news can be detected in the early modern news ballads.

KEYWORDS

NO: Skillingsviser, 1700-tallet, Skandinavia, nyhetsformidling, fantastiske nyheter.

EN: Skilling ballads, early modern Scandianvia, news mediation, fantastical news

LITTERATUR

Arkivverket.no: *Matros Trosners dagbok 1710-1714*. <https://www.arkivverket.no/utforsk-arkivene/norges-dokumentarv/matros-trosners-dagbok-1710-1714>

Broadside Ballads Online from the Bodleian Library (Oxford). <http://ballads.bodleian.ox.ac.uk/view/edition/23817>.

Bates, Alan W. *Emblematic monsters: unnatural conceptions and deformed births in early modern Europe*. *Clio Medica* 77, *Wellcome Series in the History of Medicine*. Amsterdam og New York: Rodopi, 2005.

Betænkning over een stor og u-sædvanlig Fisk, som siden den 5 Augusti Aar 1748 her ved Kiøbenhavn er fangen, og af mange hundrede Mennisker med ey mindre Fornøyelse end Forundring er bleven beskuen (...) Den er af det slags, som natur-kyndigerne kaldes Sverd Fisk, eller Thennin, af en overmaade Størrelse. Trykt i København, u.å. (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1123)

Beyer, Jürgen. *Lay prophets in Lutheran Europe (c.1550–1700)*. Leiden: Brill, 2017.

Bjørnsen, B. R. *Sunnmørsk Draumkvæde frå Norddal: Rim-forteljinga om Eids-Marit som vart «henrykt» og såg himmel og helvete*. Ålesund: Reidar Bj. Bjørnsen, 1961.

Brandtzæg, Siv Gøril. «Skillingsvisene i Norge 1550–1950: Historien om et forsømt forskningsfelt.» *Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning* 2 (2018): 93–109. DOI:10.18261/issn.1500-1989-2018-02-02

Brandtzæg, Siv Gøril. «Newsworthy ballads of the eighteenth century: a media perspective on Norway's neglected cultural heritage.» *Arv. Nordic Yearbook of Folklore* 74 (2018): 17–44.

Brandtzæg, Siv Gøril, og Karin Strand. «The Scandinavian 'skilling ballad', 1550–1950: charting a transnational cultural heritage.» *Cheap Print and the People: European*

Perspectives on Popular Literature. Red. David Atkinson og Steve Roud. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 2019: 139-169.

Det forunderlige Hav-Dyr, som udi Junii maaned indeværende Aar 1747 er fanget til Norwich i Grævslandet Nordfolck udi Engelland, og er endnu levende. Samme haver hoved som en Buk, Rumpen som en stor Engelsk Hund med Haar paa, Fødder som en Ore, men lidet kortere, og overdragne med en tyk Hud, ligesom Fødderne af en And (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1123).

Døds Tanker Over den hastige Døds Tilfælde Som skeede paa Bye-Fiorden den 7. Octobris Ao.1750. Da ser fromme Siæle, Næmlig: Fire Agtbare Mænd, med en Dreng og en Pige fra Stoed, paa deres hjem-Reyse fra Trondhiem i haardt Veyr og Storm forulykkedes, og omkomme paa Søen, og saa sørgelig som hastig maatte skilles fra deres Qvinder, Børn og Forældre; (...) Til Opmuntring for Alle, men i sær til Trøst for de igienlevende Bedrøvede, Sangviis forfattede af Baard Andersen, ældste Bøygde-Skolemester i Stoeds Gield, Trykt i Trondheim, u.å. (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 31: 904.)

Een/Nye Viise/om/En Huusmands Kone boende/en halv Miil fra den Stad Winger faa/Miile fra Christiania i Norge/Som sked den 4. April. 1720.fødde/et vandskabt Foster ligesom 2 Pige-Børn med alle/fuldkomne Ledemoder(som havde 2 Hoveder og /Gevexter derudi ligesom en Fontange/havde 4/Arme og 4 Fødder men ickun en Mave/som dis/se 2de Coropra vare ved/hvilket Foster en/Times Tid efter Fødselen døde; udi Riim befattes under dend Melodie:/Vender om med Poenitentze/&c. Tryckt Aar 1720. Hentet fra Det Kongelige Biblioteks samlinger, København, http://www.kb.dk/e-mat/dod/130023287677_color.pdf.

Een samtale imellem den Vantroende og Troende, om Atskillige underlige skabte Ting, som fødes i Naturen, hvoraf sees et klar Exempel i det vanskabte Lam som er fød i Hollænder Byen paa Christianshafns Amager den 4 Martii 1728, hos een Bonde nafnlig Jean Theisen (...) Trykt i København, 1728. (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1120).

En Merckværdig Stoer og forunderlig Fisk som blev fangen/dog icke uden stor Møye ved Genff/og havde et Ansigt som et Menniske/paa Hovudet en Krone med nogle Kaars/paa Livet en Kaarde og tvende KrigsFaner/som hosføyede Figur udviser: samme Fisk var 3 Alen høy og 5 Alen lang. Trykt i København, 1709 (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1116).

En Ny Viise/om/En Underlig Fødsel/som er sket/ i Væ i Skaane/den 7.Maij Aar 1581. Hentet fra ProQuest-databasen Early European Books ved Bodleian library i Oxford. <https://search.proquest.com/legacyredirect/eeb/index>

En sandfærdig Nye Viise om Den besønderlige hændelse, der haver tildraget sig med en gudfryktig Danne-Qvinde, ved Navn Marthe Nielsdatter Eyde, boende paa Sønmøer, som ved Michaelitider 1767 blev syg av Hovedsvimmel, og hendes Svaghed tog jevnlig til, indtil den 19 Januarii 1768, da hun i 6 Timer var ganske død og uden Følelse; Men imidlertid saae Afgrundens Fælhed og hørte et jammerligt Skrig, samt paa et andet Sted saae GUD sidde paa sin Majestætiske Throne, omringet af Englers mange Tusinde, og at tilbedes af alle Hellige og Udvalgte etc. Ja blev underrettet af en Engel, som kom flyvende til hende fra den store Skares Mangfoldighed, at hun endnu havde en kort Tid tilbage at leve, og imidlertid kundgiøre de Ting, som han nu vilde sige hende, med meget meere som af en vidløftig Historie er uddraget, og fuldstændig fortælles i efterfølgende Viise. Riimviis forfattet under den Melodie: O kiære Siæl! frygt aldrig meer, etc. Efter Naboernes Be-

kræftelse om Tildragelsens Riktighed, og deres Begiæring til Trykken Befordet. Trykt Aar 1769 (NTNU Gunnerusbiblioteket, v. box 33:987).

En Underlig Skabning seet paa et Barn som blev født til Verden den 13. Sept.1720, kl: 7 om Aftenen i Teylgaardstræde udi Kiøbenhavn/hvilket haver langt Haar og to store Knuder bag paa Hovedet/og en gandske flad Næse/paa den høire Haand 6 Fingre og paa den høire Fod 6 Tær/begge Beenene ere gandske tykke og krumer imod hverandre/haver ogsaa ingen Gemegt men 2 Yfver som et Faar/efter denne Viisis videre Indhold. Trykt i Københav, 1720. (NTNU, Gunnerusbiblioteket, v. box 38: 1119).

Et Underligt Spectacel hvorledis En Koe haver født en Kalf her uden for Staden paa Vester Broe/ og samme Kalf haver haft et hovet snart som et Menniske at see til/med et stort støcke Kiød i Panden/og derunder sad tvende Øyen/og en Mund hafde hand efter et Menniskis Mund (...) Trykt i Københav, 1719 (NTNU, Gunnerusbiblioteket, v. box 38:1118).

Fet, Jostein. *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.

Horstbøll, Henrik. *Menigmands medie: Det folkelige bogtryk i Danmark, 1500–1840, en kulturhistorisk undersøgelse*. København: Det Kongelige Bibliotek, 1999.

Johannesson, Lena. «Kliché på kliché? Nyhetsidiom och folkkonstikonografi i det svenska skillingtryckets bildvärld». *Trykte Visor: Perspektiv på skillingtryck som källmaterial*. Red. Märta Ramsten, Karin Strand og Gunnar Ternhag. Stockholm: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, 2015. 39–84.

Jones, Angela McShane. «The Gazet in Metre; or the rhyming newsmonger: The English broadside ballad as intelligencer: A New Narrative». *News and Politics in Early Modern Europe (1500-1800)*. Red. Joop W. Koopmans. Leuven og Paris: Peeters, 2005. 131–150.

Klasson, Magne. «Matros Trosners tekstlige univers». Upublisert BA-oppgave ved Institutt for arkeologi, konservering og historie. Universitetet i Oslo, 2019.

Lyng Falkenberg, Lise, «Nyhedsformidling – gemt og glemt i skillingstryk». Upublisert dr.avhandling. Syddansk Universitet, 2003.

Mclivenna, Una. «When the News was sung.» *Media History* 22: 3-4 (2016). 317-333.

National Organization for Rare diseases: Meckel Syndrome. <https://rarediseases.org/rare-diseases/meckel-syndrome/>

Näslund, Shirley. «Den mångstämmiga monstervisan – röster, intertexter och kontexter i skillingtryck om sällsamma skepnader.» *Arkiv för nordisk filologi* 125 (2010): 127–154.

Piø, Iørn. *Produktionen af Danske Skillingsviser mellem 1770–1821, og samtidens syn på Genren*. København: Københavns Universitets fond til tilvejebringelse af læremidler, 1969.

Shakespeare, William. *The Winter's Tale*. http://shakespeare.mit.edu/winters_tale/full.html

Schiørring, Nils, *Det 16. og 17. Århundredes verdslige danske visesang*. København: Thaning og Appels forlag, 1950.

Strand, Karin, «With a rough piece of twine». *ARV: Nordic Yearbook of Folklore* (2018), 17–43.

Vosoughi et al. «The spread of true and false news online.» 09 Mar 2018: Vol. 359, Issue 6380, pp. 1146-1151. DOI: 10.1126/science.aap9559. <http://science.sciencemag.org/content/359/6380/1146>. (Lastet ned 01. 03. 2019.)

Wilson, Dudley. *Signs and Portents: Monstrous Births from the Middle Ages to the Enlightenment*. London: Routledge, 1993.